

ПОЛСКАТА АРИСТОКРАЦИЯ (X-XV В.)¹

Катя Белчева

1. Висша аристокрация

Феодалната аристокрация в Полша се формира като отделна класа успоредно с утвърждаването на раннофеодалната държава. В латинските извори нейните представители са наречени *nobiles* – знатни, а в полската историография е приет терминът **можновладци** (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 114). Делят се на две групи: светски и духовни. В зависимост от имуществото и заеманите служби в държавния апарат сред можновладците съществува определена диференциация. Най-изтъкнатите техни представители участват в княжеския съвет или пък са управители на крепости.

Основа на политическото и икономическото могъщество на можновладците са техните поземлени владения. Върху тях те имат право на наследствена собственост. Генезисът на тази алодиална собственост върху земите на можновладците идва още от времето на разпадането на родово-общинните отношения. Разширяването на поземлените им владения се извършва по пътя на дарения от страна на княза под формата на бенефиции или чрез заграбване на княжески земи.

Най-големите светски можновладци имат собствени дружини, съставени от рицари. Формирането на феодалите като господстваща класа довежда до създаването на правни норми, които им осигуряват привилегировано положение по отношение на останалото население. Можновладците през XIII век се отличават от обществото на рицарите по големия брой привилегии. Те държат моно-

Най-старото известие за съществуването на голяма държавна организация върху земите на Полша принадлежи на Пространното житие на архиепископ Методий, написано от св. Климент Охридски. Историците, които изучават миналото на Полша, приемат, че в текста се визира князът на полското племе висляни, чиято дружина била разбита от княз Сватоплук, владетел на Велика Моравия.

* * *

Сред най-ранните известия за Полша е това на Ибрахим ибн Якуб от Испания, арабски пътешественик, търговец по професия. Той е натоварен с дипломатическа мисия през 966 г. и пристига в двореца на германския император Отон I, а след това посещава полския княз, като ни осведомява за неговата дружина, за границите на Полша, за строителството на градовете и т.н.

* * *

Първият полски историографски труд е от началото на XII в. – Хроника и дела на полските крале и князе (Cronicae et gesta ducum sive principum Polo-

¹ Магистърската теза на Катя Белчева *Полската светска аристокрация (X–XV век)* с научен ръководител гл. ас. д-р Румяна Комсолова е защитена с отличие във Философско-историческия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ през май 2006 г.

пола върху длъжностите. През втората половина на XIII век придобиват също така специалната привилегия *ius non responsivum* (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 114), което представлява правото да не бъдат съдени от кастеланите, а само от владетеля.

Благородниците се отличават по притежаването на герб и девиз (боен вик). Гербовете се появяват в Полша в края на XII век като личен знак, а наследствени стават през следващото столетие. Те възникват от преобразуването на знака за собственост (коне, рицарски доспехи или границите на владението) в печат.

Можновладците участват в управлението на държавата. Най-видните от тях формират най-близкото обкръжение на монарха – неговия съвет. Владетелският съвет е неформален орган, а неговият състав зависи от това, кого владетелят иска да призове. В зависимост от ситуацията, а също и от личността на монарха съветът може да съставлява неговата опора и да организира властта му. Знатните представляват основната част на придворните сановници и провинционалните комеси, а едновременно с това са средата, в която се оформя опозицията на монархическата власт. Можновладството често се поделва на взаимно воюващи фракции. Една от тях е придворната фракция. Владетелят, за да привлече на своя страна знатните, им дава високи постове.

Можновладците, като получават независима материална позиция, се отделят политически и често преминават към опозицията. Такива примери са конфликтът на Болеслав Кривоусти с воеводата Скарбимир и на Владислав II с могъщия можновладец Пьотър Власт (Първев 1981: 77).

Можновладците вземат участие и във **вечето** (*wiecz* – лат. *colloquium*). Вечето е предшествано от съвета на знатните. Той приготвя делата, които ще се внесат за разглеждане. След това е извиквано свободното население от околността, за да получи неговото одобрение или активна подкрепа за предложените решения. Феодалните вечета стават израз на политическата роля на мож-

погум) от Гал Аноним. Въпросът за народността принадлежност на автора не е изяснен, но несъмнено той е притежавал солидно образование, владеел е полски език и е познавал историята на Полша. В своята книга той обръща по-специално внимание на княжеските фамилии Попели и Пясти, разглежда разпространението на християнството, изнася факти за князете и за общественото устройство. Гал Аноним представя полската история въз основа на чуто в двора на полския крал. Преданието разказва, че „в града Гнезно, което на славянски ще рече гнездо, живеял княз на име Попел“, който бил свален и прогонен от кралството, а властта поел Шемовит (Земовит) – син на простия орач Пяст и жена му Жепка. Хронистът споменава имената на трима владетели, управлявали в Гнезно: Шемовит (Земовит), Лешек (Лестек) и Шемомисъл (Земомисъл), като добавя, че тази династична листа е „увековечена от върната памет“, и споменава, че „този именно Шемомисъл е родил великия и славен Мешко (Мечеслав) – първия владетел на Полша“.

***

През средновековната история на Полша управляват два владетелски рода: на **Пястите** и **Ягелоните**. Пястите, чието начало поставя Мешко I (ок. 960–992), управляват страната до 1370 г., когато умира княз Казимир III (1333–1370). Ягелоните насочват съдбините на

новладците. Те биват две основни групи: междуобластни и областни вечета. Във връзка с обединението на държавата през 1306 и 1310 г. се появяват всеполски или **общодържавни** вечета.

След обединението на държавата всяка област има собствено вече. Монополизирайки властта, кралят без желание свиква **генералното вече**, с чиито решения трябва да се съобразява. Активна дейност затова пък развиват **провинционалните вечета**. Когато при свикването им заедно със сановниците и можновладците започва да участва и шляхтата, а също така представителите на градовете и на **Съвета на висши духовници – капитула**, те стават – според обществената терминология – **сеймове** (лат. conventio, parlamentum). Вместо **провинционален сейм** кралят може да свика **общ сейм**. Алтернативността на провинциалните и общодържавните сеймове се запазва до края на XV век и съставлява специфична черта на ранния полски парламентаризъм. Провинциалните сеймове са изгодни за краля, защото той лесно може да склони представителите на една област да приемат неговите предложения, а после да използва това като аргумент пред друга област. Едновременно с това провинциалният сейм позволява по-голямо представяне на шляхтата, когато кралският съвет, съставляващ основната част от общия сейм, е изразител на интересите на можновладците.

В периода на териториалната раздробеност можновладците, за да засилят зависимостта на селското население, разширяват властта си над него чрез придобиване на съдебно-административно право. Промените намират израз в даваните от княза имунитетни привилегии (икономически или финансов имунитет). Следващата крачка е спечелването на съдебно-административен имунитет, който позволява на собственика на земята да съди хората в своето имение и да не допуска там съдебните служители на княза. Можновладците придобиват право да събират и глобите, които са присъдили, и така все

кралството от 1386 до 1572 г. В краткия промеждутък между двете династии полският престол е зает от унгарския крал Лайош (1370–1382), който е представител на Анжуйската династия.

***

*Мешко I (до 992 г.) е признат за **първостроител на Полската държава**. Едно от най-важните негови дела е налагането на новите форми на вътрешна организация върху всички лехитски земи, както и включването на държавата в политическата система на християнска Европа с приемането на християнството през 966 г.*

***

Със създаването на държавата от княжеската династия Пясти се свързва и появата на символа на Полша – Белия орел, чийто генезис отвежда към семантиката на град Гнезно (бълг. „гнездо“) – първата столица на полската държава. За първи път орел е изобразен върху печатите на Казимир II Справедлив, известни от 1222 г., но възможно е да са и по-ранни. Много владетели на други държави също приемат орела за свой гербов знак, но орелът на Пястите се отличава от другите по цветовете: той е сребърен или бял, разположен на червено поле.

*Към средата на XIV век този герб става хералдично отличие на сформираната тогава политическо-правна конструкция, известна като **Корона на Полското кралство** (Corona Regni Polo-*

повече нараства финансовата им мощ и самостоятелност.

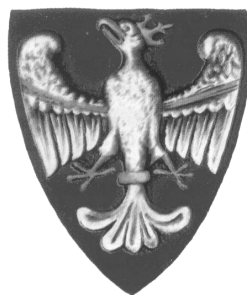
Главните представители на можновладците се наричат **комеси**. Те съсредоточават в своите ръце държавните длъжности и управлението на крепостите. Полското определение за комес е пан (господар) (от жупан = жпан = пан). С времето това наименование става почетна титла, означаваща високопоставена особа в обществената йерархия, без значение дали заема тази длъжност.

Най-важният сановник през XI век е придворният комес (comes palatinus) (Първев 1981: 77). Той поема командването на войската, поради което за него се използва старото славянско наименование воевода. В Полша до края на XIII век **чешник** (от чаша) е придворна длъжност, с отговорности за придворната изба, а по време на пиршествата чешникът подава на княза бокала с вино. Освен него други придворни длъжности са: **столник**, който отговаря за трапезата на владетеля, **конюши** – управител на конюшните, **ловчи** – организира лова, **мечник** – служител при кралския двор, носещ меч, **придворен съдия**, най-накрая **коморници** или **дворяни** (царедворци) (от комора – княжески двор) (Тимовски, Кеневич, Холцер 1998: 80).

Длъжността **канцлер** се появява в изворите в началото на XII век. Той води кореспонденцията на владетеля и управлява неговата канцелария. Извършва надзор над външната политика. Негов подчинен е **пронотариуса** (бъдещият подканцлер), който следи работата на нотариусите. Канцлерът заема второто място в двореца.

Важна роля играе **скарбникът** (ковчежникът), който отговаря за държавната хазна, където се намират скъпоценностите, княжеските или кралските инсигнии и документите, които приема владетелят. Запасите от пари и благородни метали са пазени в монетарницата. Тя има характер на постоянна парична хазна. Неин управител е **минцежът**. Скарбникът и минцежът преследват и наказват фалшификаторите на монети. Под техен контрол се извършва обмяната на пари.

niae), означаваща единна, неделима държавна територия, приета като творение, независимо от времето и от личността на мо-нарха. Засилващата се роля на орела като символ на полската държава и на поляците благоприятства формирането на национално самосъзнание.

Белият орел върху представителния печат на Пшемисъл II от 1295 г.

* * *

В българската историческа наука историята на Полша и на полската аристокрация до XV век е разглеждана както в по-обемни трудове като част от средновековната европейска или световна история (Йордан Николов – История на средновековния свят, 1994), така и в трудове, специализирани върху конкретни проблеми. Преекспонирана е темата за общия славянски произход, общата прародина и праезик: Полско-български преглед (1919), Полша, България и славянството (1923), Славянските народи (1977) на Цветана Романска. Забележителен е интересът на българските историци към освободителния поход на полския крал Владислав III Варненчик, загинал на българска земя, зачитавайки

Около придворните длъжности се формират и местните длъжности. Най-високо положение заемат провинциалните наместници. Начело на окръга стои градският комес, наречен **кастелан** (comes castellanus), който управлява държавната администрация и създава в своя окръг (кастелания). Кастеланът осъществява своите задачи с помощта на някои подчинени длъжности: **хоронжи**, който произвежда в рицарство, **войски**, който замества кастелана в работите на войската, крепостен съдия и занимаващ се със стопанските дела **влодаж** (управител).

Отначало князът има само един воевода, канцлер, скарбник и т.н. Ако две или повече области се обединят под властта на княза, длъжностите се умножават. В резултат на това централните длъжности започват да се заменят с поземлени длъжности, представители на местните феодални интереси. В края на XII век този процес вече е завършен. При някои длъжности като постоянни служещи се призовават техните заместници: подканцлер, подскарбник, подкоморник, подчешник, подстолник, подкониуши, подловчи.

Обединителните тенденции изискват гъвкава локална администрация, работеща в интерес на властта, способна да възпре опозицията на можновладците и да осигури спокойствие и вътрешна сигурност или отбрана на страната. От това произлиза и нуждата от нова длъжност – **староста**. Въвежда я Вацлав II, който по примера на Чехия назначава в отделните земи старости (capitanei) като свои наместници с пълна административна и военна власт. Старостите са призовавани и отзовавани лично от краля и това е важен фактор за централизацията на държавната власт.

През XIV век се поддържа общественото надмощие на можновладците. Шляхтишките привилегии обхващат цялото рицарство, тъй като средните и дребните рицари се присъединяват към родовете на знатните панове, приемайки техните гербове и девизи. В резултат

християнската религия и славянската кръв (Д. Ихчиев – Историческата битка при Варна в 1444 г. (1906), Ат. Лиширков – Походите на крал Владислав III в България в 1443 и 1444 г. (1923), Г. Баласчев – Походите на полско-маджарския крал Владислав III Ягело през 1443 и 1444 г. против турците и битката при Варна (1935), Хр. Коларов – Хрониката на Калимах – важен извор за Варненската битка, 1444 г. (1973) и др. През 1969 г. е издаден сборникът Варна 1444, който включва изследвания и документи в чест на 525-годишнина от битката край град Варна.

Особено значими са научните разработки на българския историк Георги Ст. Първев – Основни моменти в развитието на великокняжеската власт в Полша за периода 1138–1202 г. (1980), Политически борби в Малополша през 1194–1195 г. и победата на полицентризма (1987), Проблемът за вътрешната колонизация в средновековна Полша, отразен в полската и немската историография (1983), Политическото развитие на Полша през периода на феодалната раздробеност /1034–1227/ (1985), Проблемът за обединението на Полша в края на XIII в. и началото на XIV в. (1981). В своя труд Проблемът за българския произход на полската княгиня Виола-Венцислава в полската историография (1984) Георги Първев предлага хипотеза за династичните връзки между българската и полската средновековна аристокрация.

тат на това в Полша не се оформя отделно съсловие на висшата шляхта. Дворянската институция – **шляхта**² (**nobilitas**) се утвърждава в съсловната монархия като единно понятие за цялото дворянско съсловие. Към съсловието на **рицарската шляхта** принадлежат не само феодалните господари, но и дребни притежатели на земя по рицарско право, влизащи в рицарско-шляхтишките родове (Интернет 1).

Шляхтата не се идентифицира изцяло с рицарството. В можновладска Малополша³ част от служебното рицарство и от редовните рицари изграждат през XIV век отделно по-низше от шляхтата съсловие на **влодиките**. Това съсловие залязва през следващото столетие, когато влодиките или преминават към средата на шляхтата, или емигрират в развиващите се градове, или изпадат до нивото на селяните. Във Великополша⁴ съсловието на влодиките не се образува и обществото на шляхтата получава еднакви права.

За да заявиш, че принадлежиш към шляхтата, не е достатъчно да притежаваш земя по рицарско право, а да имаш и благородническо потекло. Във Великополша за тази цел е било нужно да се посочат шестима свидетели: двама от рода на бащата и четирима от два чужди рода. В Малополша са достатъчни само шестима свидетели от бащиния род. Това води често до подкупване на свидетелите. Правната форма за попадане в дворянското съсловие на личности, без благороднически произход, е **нобилитацията** посредством специален законов акт на владетеля. Редица богати граждани придобиват имение с рицарско право или получават това право чрез женитба.

Оформянето на дворянското съсловие става причина от втората половина на XIV век шляхтата да получи всеобща привилегия. Различават се **генерални привилегии**, простиращи се върху цялата страна, и **провинциални или поземлени**, отнасящи се до една провинция или област. Първата всеполска привилегия е издадена в Буда през 1355 г. Избраният на полския трон Людвик Унгарски обещава да не събира данъци над обичайно приетата норма, да не се ползва от станциите в шляхтишките имения, а да се издържа по време на път със собствените си средства, също така да компенсира щетите, понесени от шляхтата по време на военни действия извън границите на страната. Привилегията съдържа общо потвърждение на правата на духовенството, гражданите и селяните.

През 1374 г. Людвик Унгарски, желаейки да осигури за своите дъщери трона на Полша, издава на събора в Кошице генерална привилегия. Тя регламентира условията, при които владетелят откупува шляхтич, пленен по време на задгранични действия, а също така ограничава задължението на шляхтата да помага в изграждането на замъци дори когато строежът е

² Шляхта – нем. Geschlecht (род), стародолнонем. Slahta (сека). В Полша тази дума навлиза от Чехия заедно с други думи, отнасящи се до административните въпроси на държавата. – Б. а.

³ Малополша – историческа област в Югоизточна Полша. Главен град е Краков, който става столица по време на Ягелоните. – Б. р.

⁴ Великополша – историческа област в Централна и Западна Полша, обхващаща земите на най-старата полска държава. Остава политически център до XI в. Главен град е Познан. – Б. р.

решен с нейно съгласие. В този случай кралят трябва да строи замъците на собствени разноси. **Кошицката привилегия** регулира единството на държавата и правото на краля да възлага длъжности, а също така утвърждава правата на всички съсловия.

Важно значение за укрепване на правата на шляхтата има въведената за нея данъчна свобода. Кралят може да наложи данък само със съгласието на шляхтишката общност, с което ѝ се предоставя възможност да упражнява натиск върху държавната политика.

Разширяването на шляхтишките привилегии става реалност през третото десетилетие на XV век, когато под въздействието на хусистките идеи се засилва опозицията на шляхтата спрямо управляващото можновластво. **Червенската привилегия** от 1422 г., дадена по настояване на шляхтата, отнема правото на краля да конфискува имущество на шляхтич без решение на съда, като задължава съдилищата да съдят според писаните закони и не допуска едно и също лице да заема длъжността на поземлен съдия и на староста. Всичко това гарантира правата на цялата шляхта и равното прилагане на закона в рамките на дворянското съсловие. Привилегиите на шляхтата са залегнали в статут, издаден от сейма във Варта (1423). Същите цели преследва Бжеската (1425) и последвалите я Йедлненска (1430) и Краковска (1433) привилегия. От този момент не е възможно нито да бъде хвърлен в затвора заселен шляхтич, нито да бъде наказан без съдебна присъда (*neminem captivabimus nisi iure victum*). Правата на шляхтата са разширени през 1434 г. в Руш Халицкон (Интернет 1).

През октомври 1454 г. кралят издава **Нешавската привилегия** отделно за всяка провинция и земя. От този момент на него не му е позволено да издава нови права, нито пък да призовава всенародно опълчение без изискано предварително съгласие на поземлените сеймове. Привилегиите от 1454 г. стават отправна точка за развитието на шляхтишката демокрация.

В средата на XIV век се конституира **кралският съвет**. Той осъществява държавната политика съвместно с краля. В неговия състав влизат най-висшите благородници на страната (канцлер, подканцлер, скарбник, подскарби), поземлени сановници (воеводи, велики кастелани), гнезненски и лвовски католически архиепископи и епископи. Функциите на съвета не са правно нормирани, но на практика той участва в по-важните държавни дела – международната политика, разпределянето на длъжности. От 1422 г. законно му принадлежат решенията относно сеченето на монети. Членовете на съвета съставляват **кралския съд**, оглавяван от краля.

В общия сейм – такъв, какъвто се оформя през първата половина на XV век, могат да се отделят три групи: първата се състои от светски и духовни сановници, които образуват **кралския съвет**, а после влизат в състава на сената. По същия начин във всеки провинциален сейм участват сановници (*domini consilarii*) (Интернет 1). Втората група се състои от поземлени чиновници, чиято роля все още не е напълно изяснена. Третата група са незаемащата длъжности шляхта, представителите на градските съвети и катедралните капитули.

Друг вид организация, която образува аристокрацията, е **конфедерацията**. Тя действа за целите на даденото съсловие, а понякога е представена от няколко съсловия. Конфедерацията представлява „феодална лига“, свързана със съществуването на съсловните права, за които се борят или които бранят членовете ѝ. Конфедерацията съществува до момента на постигане на поставената цел, т.е. има временен характер. Специален характер имат конфедерациите през 1382 г. и 1384 г. в Радомск, образувани по време на безцарствието след смъртта на Людвик Унгарски. Това са **междусъсловни конфедерации**, обхващащи шляхтата и гражданите. Тяхна цел е обезпечаването на вътрешния мир и единството на държавата.

Старите областни територии през XV век започват да се наричат **воеводства**. Териториите на по-малките области запазват наименованието „земи“. Във всяко воеводство има по няколко или повече кастелани. По-късно се разделят на **околии**, в резултат на организирането на поземлените съдилища. Околията образува **съдебния окръг**. С времето околията се трансформира и в административен окръг. Административното разделяне на държавата на воеводства и земи се свързва тясно с организацията на длъжностите, в които участва висшата аристокрация. Воеводите и кастеланите са най-високите длъжности. Най-високо поставен е кастеланът на столицата Краков, чието място е пред краковския воевода. Другите кастелани стоят след воеводите.

Воеводата оглавява **съвета на пановете** във воеводството. През XV век председателства изборния малък сейм, призван да представи пред краля кандидатите за свободните съдебни длъжности. Участва в съда на вехето.

Кастеланът през XIV век е поземлена длъжност, от средата на XV век той заседава в кралския съвет, по-късно в сената, има задължението да събира всенародното опълчение и да го представи при воеводата.

Следващият в реда на старшинството е **подкоможиат**, който се занимава с финансовите дела по време на териториалната раздробеност. При преобразуването на неговите компетенции приема съдебната власт относно границите на владенията. Във Великополша подкоможиат участва в съдебни процеси за обида на шляхтата или заседава в поземления съд, застъпник е на сираците и бедните вдовици пред съда. След него по длъжност е **поземленият съдия**. Всички тези длъжности са наричани **сановнически** (*dignitates*) (Интернет 1).

Низшите поземлени длъжности (*officia*) – **столник**, **подстоли**, **чешник**, **подчаша**, **ловчи** и **мечник** имат характер на почетни. Изключения са **хоронжи**, който изпълнява определена функция във всенародното опълчение или е обвързан с лично участие в съда на вехето, и **войски**, който се грижи за безопасността на земята (най-вече за жените и децата на шляхтата) по време на война.

Управлението в провинцията – с изключение на Малополша – остава в ръцете на **старостите**. Във Великополша се разпорежда **старостата**. Въвеждането на длъжността староста като заместник на краля на територията, която е управлявал, е съществен фактор за обединяването на кралството. Наричан е кралско рамо (*brachium regale*) (Интернет 1). Отначало старостата – като заместник на владетеля в подвластната му територия –

изпълнява всички функции с изключение на даване на привилегии. В обстановка на несигурност и с цел отбрана може да призове опълчението от своята провинция и да го предвожда. Под негово управление са и крепостите, начело на които стоят подчинените му чиновници.

Отпадането на **генералния наместник** се установява функцията на старостата като **главен кралски местен управител**. От значение са широките му съдебни компетенции. Той управлява и кралските имения на подчинените му области, призовава градските власти или ги легализира.

Когато някой аристократ е призван за длъжността староста, не е задължително той да отговаря на принципа за уседналост. Единствено ограничение е условието, заложено в Кошицката привилегия: старостите задължително трябва да бъдат поляци, родени в земите на Короната на Полското кралство. Когато на трона е призван владетел от чужда династия, това условие подчертава народностния характер на държавното управление и е гаранция, че ключовите длъжности няма да бъдат заемани от чужденци.

Призован за съблюдаването на закона и наказването на престъпниците е заемащият длъжността **оправца**. Управлението на кралските имения надзирава **краковско-сандомерският велик управител**.

Бурграбиите управляват крепостите и са непосредствено подчинени на краля. В някои по-големи крепости бурграбиите са наричани **крепостни старости** (за разлика от генералните и поземлените).

Поземлените длъжности, особено заседаващите в поземлените съдилища и съдилищата на вехето, имат свои заместници. Във Великополша и в Мазовше⁵ те се наричат **жупци**, а в Малополша – **коморници**. Тези „вицечиновници“ са лични заместници на заемащите длъжностите, за които доверителите плащат и които могат във всеки един момент да уволнят. Те са съответно: **воеводжи, вицехоронжи, вицеподкоможи, вицеседжа, вицеподсендек, подписек**.

В съсловната монархия се оформят централни длъжности с общодържавен статут, което е резултат от разширяване обхвата на действие на придворните длъжности в Краковската област. Централните длъжности се делят на **коронни** и **придворни**, като това разграничаване има само номенклатурно значение.

Политическото обединение на Полша и тенденцията към централизация на държавната власт определят на кралската канцелария ключова роля в управлението на държавата. Затова длъжностите канцлер и подканцлер най-рано придобиват общодържавно значение. След 1320 г. титулуването гласи **подканцлер на двора или краля, подканцлер на Полското кралство** и **канцлер на Полското кралство**, по-късно **коронен канцлер**, като в сянка остават поземлените канцлери, чиито длъжности през първата половина на XV век изчезват окончателно.

Формалната разлика между канцлера и подканцлера се изразява в това, че канцлерът подпечатва издадените от него актове с голям печат, а под-

⁵ Мазовше – средновековно название на областта Мазовия. Главен град е Варшава, която става столица в края на XVI в. при крал Сигизмунд III Ваза. – Б. р.

канцлерът с по-малък. Силата на техните печати е еднаква. Те разпределят функциите помежду си, но до официализирана диференциация не се стига. Канцлерът заедно с подканцлера води дипломатическата кореспонденция и формулира всички актове, отнасящи се до вътрешното управление, привилегиите и кралските документи.

В обединената държава се създава централната хазна под управлението на **краковския подскарби**, който започва да се титулува **кралски** по времето, когато длъжността на краковския скарбник изчезва. Той извършва заплащането от хазната, до него стигат всички парични приходи. Надзирава и монетарницата. Кралският или коронният подскарби пази кралското съкровище, където са инсигниите на кралската власт, а също така и държавният архив. През XV век се учредява длъжността **придворен подскарби** като заместник на коронния подскарби. Придворният подскарби води сметките на хазната и всъщност е главен счетоводител на държавата.

В средата на XIV век (1358 г.) се появява длъжността **дворцов маршал**, въведена преди това в Шльонск. Той има за функция управлението на двора и уреждането на церемониите. Освен това осъществява надзор и съдопроизводство над придворните. През XV век започва да определя цените на хранителните продукти там, където пребивава кралят. Отначало е само маршал, но в края на XIV век в обращение влиза титлата **маршал на Кралство Полша** или **коронен**. От началото на XV век неговият помощник и заместник се назовава **придворен маршал**.

Изпълняването на няколко длъжности е напълно недопустимо – тази забрана е определяна като **incompatibilitas**. Например не е разрешено обединяването на две поземлени длъжности, затова пък старостите често са поземлени велможи. Първото ограничение въвежда Червенската привилегия (1422 г.), забранявайки свързването в една и съща земя на длъжността староста с длъжността на поземления съдия. Това е направено с цел поземленият съд да бъде независим от старостата. Нешавските привилегии забраняват обединяването на длъжността староста с тази на воеводата, а във Великополша и на кастелана. По този начин шляхтата се стреми да ограничи властта на старостите и да предотврати съсредоточаването на най-важните длъжности у една и съща личност. На практика влиятелните можновладци неведнъж нарушават тези забрани.

2. Низша аристокрация

Сред представителите на полската светска аристокрация по-многобройни от можновладците са рицарите. Техният произход е свързан с упадъка на княжеската дружина в резултат от превръщането на дружинниците в самостоятелни производители. Този процес започва през XI век и е тясно свързан с развитието и разпространението на собствеността от феодален тип. Рицарите произхождат и от заможните свободни хора, които имат кон и снаряжение и са способни да служат в конната войска. Те биват наричани **влодики**.

През XIII век рицарите се превръщат постепенно в затворено съсловие със специално рицарско право – **ius militare** (Интернет 2). Те изпълняват ролята на въоръжена сила за защита на феодалната класа и самите те са част от нея. Сред рицарите съществува елит, който в източниците е означаван най-често с термина **comites** или **barones**.

Болшинството от представителите на рицарското съсловие са дребните рицари **media militia, simplices milites**, които се настаняват в крепостите и най-вече в селата върху земя, притежавана наследствено или дарена през XIII век като бенефиций. Поради недостатъчните доходи на рицарите, уседнали в селата, те търсят допълнителни средства във военните походи и плячката за тях има съществено значение. Отначало рицарите обработват земята в неголемите си стопанства сами или с помощта на роби военнопленници. С течение на времето по-заможните от тях, на които се удава да разширят своите владения, стават част от феодалната аристокрация, докато останалите заемат междинно положение между аристокрацията и селяните. Има и такива, които се разоряват и преминават към съсловието на селяните – **дедичи**.

По отношение на княза и държавната власт рицарите са задължени с военна служба вътре и извън страната, а също и с транспортирането и охраната на скъпоценни метали, затворници и прясно дивечово месо. Освен това те придружават княза в ловните му излети. По отношение на църквата задължението им се изразява в т. нар. **свободен десятък** (*decima libera*), което на практика означава, че имат право да избират църквата, на която да плащат десятъка. От началото на XIII век е налице стремеж към получаване на имунитетни права по отношение на притежаваните от тях земи и намиращото се там население.

Специфика на полското рицарство е липсата на каквото и да било правно разграничаване в рамките на рицарската прослойка, отсъствието на вътрешна йерархия, разделяща рицарите според феодалните принципи на васали и сеньори. Многобройната рицарска група има за единствен сеньор владетеля княз и всеки рицар се чувства подвластен само на него.

Рицарите се ползват също така от специални привилегии, подчертаващи техния по-висок обществен статут. По-висока, отколкото за убийство на селянин, е глобата за убийство на рицар (**главизна**) или пък за неговото раняване (**навязка**). Твърде съществен момент по отношение на правата е възможността за наследяване на недвижима собственост по съребрена линия, а когато тя липсва – от съпругата.

Организацията на рицарството като обществена група се опира на родовите връзки. Наред със старите знатни родове се появяват нови, формиращи не само на основата на кръвна връзка, но и на общия начин на живот. Това са така наречените гнездови родове. Те осигуряват обществено положение на всички, в това число и на икономически по-слабите си членове. Принадлежността към рода, засвидетелствана от родствениците, постепенно става основният начин за доказване на рицарския статут. На прехода между XIII и XIV век символи на родовете стават гербовите знаци и девизите, които от лични се превръщат в наследствени. По този начин през XIV век се оформят **хералдическите родове**.

Интересът на рицарството към собствените поземлени владения, към производството и продажбата на жито води до промяна на тази прослойка в шляхта – съсловие по-малко войнствено, но по-предприемчиво и стремящо се да влияе върху съдбата на държавата. Образуването на съсловието **рицарска шляхта** е свързано с разширяването на имунитетите, с които отначало се ползвали само знатните, стоящи начело на рода, а по-късно преминавали и върху неговите членове. В границите на рицарската шляхта се различават три съсловия: **можновладство**, **средно рицарство** и **дребно рицарство**. Привилегиите на последното невинаги са гарантирани. Следователно към рицарската шляхта принадлежат не само феодалните панове, но и дребните поземлени собственици, ползващи се с рицарско право и принадлежащи към рицарско–шляхтишките родове.

С повишаването на благосъстоянието и поради липсата на осезателни вътрешни напрежения при разпределението на националния доход рицарското съсловие постепенно заема водеща позиция в страната. Този процес не предизвиква никаква съпротива от страна на другите съсловия. При това напредъкът на рицарството в общонационален мащаб не води до унищожаване на малките локални общности – градските и селските общини, енориите, в рамките на които преливането между съсловията и обществената динамика са значителни.

В стопанската сфера превъзходството на рицарството намира израз в увеличените площи на именията за сметка на пустеещите ланове на кметовите стопанства. Икономическата независимост на средното рицарство, по-високата степен на образование и произтичащите от това амбиции са причината тази група да надхвърли тясно местните рамки. Независимо от регионалните различия общността в интересите на рицарството е много по-изявена и по-силна, отколкото при висшата аристократична прослойка и градовете. Това улеснява относително единните и солидарни действия на рицарството, дава му усещането за мощ, учи го на отговорност към държавата и води до постепенното засилване на неговите политически позиции.

Полската шляхта е твърде многобройна – около 10% от населението на кралството (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 114). Двеста хиляди членове от привилегированата класа се разпределят в малка група можновладци, следват по-многобройната средна шляхта, най-многобройната дребна шляхта и накрая обезземлената шляхта, наречена по-късно голтта. Можновладците през XIV и началото на XV век играят доминираща роля в шляхтишкото съсловие, което разгледахме при представянето на висшата аристокрация. Благодарение на институцията на шляхтишките родове знатните успяват да направят зависими средната и дребната шляхта. Икономическата база на средната шляхта е по правило селото, а основен доход са селските наеми. През този период рицарското съсловие се преобразува в шляхтишко-земевладелско.

Дребната шляхта, произлизаща от притежателите на малко земя – **влодики**, се разраства твърде много благодарение на многодетните дребношляхтишки семейства. Нейната икономическа база също е обработваемата земя. В повечето случаи представителите ѝ не притежават селяни и сами

обработват земята. От нейната среда произлизат придворните на епископите и можновладците, членовете на техните кортежи и дружини, наричани понякога **храненици**. Те стават наемни войници или чиновници в съдилищата, работейки за своя доверител. Често представители на дребната шляхта се заселват в околните градове, за да се занимават с търговия. Тези хора формират типичното за XV век съсловие на **градската шляхта** (Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: 118).

БИБЛИОГРАФИЯ

Бардах, Лешнодорски, Петжак 1979: J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak. *Historia państwa i prawa polskiego*. Warszawa, 1979.

Замойски 2005: А. Замойски. *Полският път. Хилядолетната история на поляците и тяхната култура*. Велико Търново, 2005.

История... 1956: *История Польши, т.1*. Москва, 1956.

История... 1958: *Historia Polski*. Warszawa, 1958 .

Каталог 1996: *Poczet królów i książąt polskich Jana Matejki*. Warszawa, 1996.

Първев 1980: Г. Ст. Първев. Основни моменти в развитието на великокняжеската власт в Полша за периода 1138-1202 година // *Трудове на Великотърновския университет*, 1980, Т. 16, кн.3, 78–79.

Първев 1981: Г. Ст. Първев. Проблемът за обединението на Полша в края на XIII век и началото на XIV век // *Трудове на Великотърновския университет*. Т.18, кн.3., 1981.

Тополски 1977: J. Topolski (red.) *Dzieje Polski*. Warszawa, 1977.

Тимовски, Кеневич, Холцер 1998: М. Тимовски, Я. Кеневич, Й. Холцер. *История на Полша*. Велико Търново, 1998.

Интернет 1: <http://encyklopedia.pwn.pl>

Интернет 2: <http://www.rycerstwopodkarpacia.republika.pl/pulnarowicz/rozd2.htm>